

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

Sudarė
REGINA LAUKAITYTĖ

LII
LEIDYKLA

VILNIUS, 2014

UDK 94(474.5)„1944/1953“
St33

Knygos leidybą finansavo
Lietuvos mokslo taryba
Nacionalinė lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programa
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-34

Recenzentai:

Saulius Grybkauskas

Valdemaras Klumbys

ISBN 978-9955-847-79-3

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

© Straipsnių autoriai, 2014

© Regina Laukaitytė, sudarymas 2014

ŽDANOVŠČINA LIETUVOJE: LIETUVOS RAŠYTOJAI TARP „REVOLIUCINIŲ PERTVARKYMŲ“ IR „TAUTŲ ŽYDĖJIMO“¹

ĮVADAS

Pradėsiu nuo citatos: *„Būdamas fašistų katorgoje, buvau išmokęs į viską žiūrėti su pašaipą, – tenai gal tai buvo man svarbiausia priemonė pakelti visą pragarą ir apsiginti nuo mirties. Bet aš tą pašaipą atsivežiau ir į Tarybinę Tėvynę. – Ir nejausdamas kaip reikiant tikrovės, besijausdamas poetas ir tik-tai poetas, parašiau ir savo atsiminimus apie fašistinį lagerį. Mano psichinė būseną buvo tokia, kad aš savo užrašuose negalėjau tarybiniam skaitytojui duoti tai, ko jam reikia. Čia didžiausia mano klaida buvo ta, kad aš labai svarbią, gyvą aktualią medžiagą paverčiau visai neaktualia ir tuo būdu – niekam nereikalinga, – tokiu būdu pražudžiau visą veikalą“²*, – šiais žodžiais Balys Sruoga teisinosi reaguodamas į griežtą „Dievų miško“ kritiką, išsakytą LKP(b) CK sekretoriaus Kazio Preikšo Lietuvos tarybinių rašytojų susitikime 1946 m. spalio mėnesį. Šis epizodas iliustruoja menininko galvos nulenkimą stalinistinei sistemai, – toks galvos nulenkimas žymėjo savarankiškumo užgniaužimą, meninės raiškos subordinaciją partiniams tikslams ir, svarbiausia, individualiu požiūriu – prisiimtą nesibaigiantį „taisymąsi“. Andrejaus Ždanovo 1946–1948 m. kampanija prieš kosmopolitizmą, prasidėjusi pakitusiame tarptautiniame kontekste (Maršalo plano atmetimas, didėjanti konfrontacija ir konservatyvių pozicijų abiejose pusėse stiprinimas), šį pokytį patvirtina. Tęsiant B. Sruogos citatą: *„aš vien piliečio dalia*

1 Straipsnis rengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos nacionalinės mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ finansuojamą projektą Nr. VAT-32/201.

2 1946 m. spalio 1–2 d. Lietuvos tarybinių rašytojų visuotinis susirinkimas, *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 34, ap. 1, b. 19, l. 14.

*nenoriu tenkintis, aš noriu būti ir poetas. – Tarybinis poetas. Man atrodo, man pavyks dar parodyti, kad dar yra parako ir senoje parakinėje. Turiu prisipažinti, kad man šis uždavinys ne taip jau lengva išspręsti. Visų pirma, aš dar teoriškai nesu kaip reikiant apsišarvavęs, turiu skubotai baigt šarvuotis. O antra, turiu surasti ir naują savo veikalų formą, naują stilių.*³

Deja, B. Sruoga mirė lygiai po metų ir nespėjo pademonstruoti, kaip dera išmanyti šį stilių, tačiau panašus nusiteikimas po A. Ždanovo kampanijos ir K. Preikšo kritikos, atrodo, itin veikė bendrą kultūrinio lauko dinamiką, tam tikro vektoriaus įsitvirtinimą rašytojo veikloje ir literatūros lauke, kuriame turėjo sutilti ir lietuvių tautinio ir kultūrinio vystymosi tęstinumo regimybė, ir stalinistinė elgsena, netoleruojanti nutolimų nuo partinių standartų.

Šio straipsnio siekis – parodyti, kaip rašytojai buvo įtraukiami į „naujosios tvarkos legitimavimą“ po Antrojo pasaulinio karo, kiek toje „naujojoje tvarkoje“ buvo vietos etniškumo (lietuviškumo) raiškai ir kaip šią raišką apibrėžė stalinistinė kultūra. Ždanovo antikosmopolitizmo kampanija buvo viena svarbesnių stalinizmo patirčių Lietuvos kultūros laukui; ši patirtis lėmė silpną vystymosi dinamiką, gana nenuoseklią „liaudinio etniškumo“ raišką – lietuviškumo reprezentacijas bei stalinistų (kūrėjų / kontrolierių) tipo atsiradimą.

Pagal taikomą socialinės istorijos perspektyvą šio tyrimo metodologinis pagrindas susideda iš kelių linijų. Viena, remiantis politinės antropologijos atstovo F. G. Bailey požiūriu, kuriuo struktūrinius pokyčius galima matyti kaip individualių trajektorijų rezultatą⁴, dėmesys skiriamas kultūrininkų (kaip grupės ar atskirų asmenų) strategavimui ir manevravimui. Antra, svarbu apibrėžti sovietinės sistemos etnofederalizmo struktūros, lėmusios dėmesį tautiniams klausimams, ir stalinistinės epochos invaziją į Lietuvos aplinką. Lietuvos pokario rašytojų vienokią ar kitokią reakciją lėmė šie pagrindiniai kontekstai: 1) sovietinės valdžios įsteigimas (Lietuvos

3 Ten pat, l. 17–18.

4 F. G. Bailey, *Stratagems and Spoils: A Social Anthropology of Politics*, New York, 1969.

nepriklausomybės praradimas); 2) stalinistinės kultūros formavimasis bei A. Ždanovo kampanija; 3) nuo 4-ojo dešimtmečio SSRS pradėjęs skleisti etninio partikuliarizmo principas, kuriam galimybių teikė SSRS vykdyta „pozityvios diskriminacijos / veiksmų“ (*affirmative action*) bei korenizacijos politika titulinų tautybių atžvilgiu. Pastaroji reikalauja detalesnio pristatymo. Daugiatautėje valstybėje per etnofederalizmo struktūrą⁵ buvo mėginama valdyti nacionalinius procesus, minėtą energiją nukreipiant į socialistinius siekius. Į partikuliarizmo sklaidą kultūriniai elitas turėjo įsitraukti kurdami nišas konkrečios respublikos kultūros reprezentacijai. Savotiški pavyzdžiai buvo armėnų ar ypač gruzinų reprezentacijos, demonstruojančios ne vien tautų istoriškumą, savotišką „kaukazietišką“ egzotiškumą, bet ir sugebėjimą išsikvotuoti dėmesį centre. Pavyzdžiu tapo 1937 m. Puškino jubiliejaus minėjimu sugrįžęs valdžios dėmesys rusų tautos linijai. Kita vertus, „pamokomi pavyzdžiai“ dėl pernelyg didelio nacionalizmo buvo 4-ąjį dešimtmetį aiškiai demonstruojamas priešiškus ukrainiečių ar SSRS gyvenančių lenkų (kaip išdavikų) atstovams⁶ ar 1937 m. „Didysis teroras“ (*ježovščina*), tarp kurio aukų buvo daugumos SSRS tautų kultūrinis elitas, iš Lietuvos komunistų – Zigmąs Angarietis. Režimo „botagai“ ir „meduoliai“ tautiniu klausimu varijavo nuo „pozityvios diskriminacijos / veiksmų“ iki etninio valymo. Kita vertus, nors netrūko gandų apie suimamus ir myriop nuteisiamus asmenis, „priešų etiketės“ nebuvo lipdomos vien „iš viršaus“ (partinės valdžios). Kaip teigia A. Getty ir keletas kitų autorių, jis buvo gana internalizuotas, visuose regionuose valomąjį darbą dirbo vietinės jėgos struktūros, skundai ir sąrašai neretai reiškė ir atskirų asmenų tarpusavio sąsąskaitų suvedinėjimą⁷, Stalino kulto formuojama atmosfera pačioje valstybėje daugumoje visuomenės segmentų buvo tokia, jog netgi aukų giminės

5 P. Roeder, Soviet Federalism and Ethnic Mobilization, *World Politics*, Vol. 23, 2 (1991), p. 196–233.

6 T. Snyderis, *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*, Vilnius, 2011.

7 J. Arch Getty, *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933–1938*, New York, 1985.

jautė meilę ir pagarbą Vadui⁸. Atrodo, Lietuvos rašytojai tada buvo perne-lyg toli nuo objektyvesnės nuomonės susiformavimi. Manau, Mindaugo Tamošaičio apibūdinimas apie kairiųjų rašytojų „Didįjį apakimą“ ir gravi-tavimą į SSRS glėbį yra gana taiklus⁹. Grįžtant prie etninio partikuliarizmo, jo raiška pirmiausia turėjo vykti standartizuotu „tautų draugystės“ kanalu, apėmusiu nemažai žurnalų (pvz., „Družba narodov“), specialių komitetų/komisijų (pvz., specialus Biuras prie SSRS Rašytojų sąjungos atskirų tautų literatūroms proteguoti), pareigybių ir privalomų rutinų visumą.

Tačiau periferiniams elitams paprastai nepakako pasyvaus dalyvavimo, esmė buvo demonstracinis vaidmens atlikimas derinantis prie represinės stalinistinės kultūros. Todėl pažymėtina trečia (ir svarbiausia) tyrimo me-todologinė prieiga, dėmesį sutelkianti į Lietuvos rašytojų itin sudėtingo prisitaikymo, marginalizavimo bei „laužymo“ stalinistinėje epochoje mo-mentus. Šiuo atveju ganėtinai universali F. G. Bailey perspektyva yra papil-doma Olego Kharkhordino pastebėjimais dėl stalinistinėje epochoje spe-cifinio asmenybės tipo, užtikrinančio gilesnį stalinistinės sistemos poveikį visuomenei, formavimosi. Ši tendencija ryškėja nagrinėjant archyvinuose dokumentuose, to meto spaudoje buvusią retoriką, rašytojų ir partinių or-ganizacijų sprendimus, atskirų kūrėjų veiklą.

TARYBINIŲ RAŠYTOJŲ PASKIRTIS POKARIO LIETUVOJE

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokariu rašytojai partinei valdžiai buvo itin svarbūs dėl kelių dalykų. Pirma, jie turėjo prisidėti prie naujos (sovietinės) tvarkos legitimavimo. Antra, kaip ir kitose respublikose, rašy-tojams teko vaizduoti pergalingą kovą su nacizmu ir padarytų žiaurumų mastą. Trečia, rašytojai turėjo parodyti numatomą pažangą, neišvengiamą

8 Rusų istorikas V. Zubokas keletose vietų yra aprašęs, kaip sistema sukurdavo atmosferą, kurioje Stalino sprendimai visais atvejais atrodydavo teisingi, pavyzdžiui, poetas Jevgenijus Jevtušenka yra prisipažinęs netgi stalinizmo pabaigoje tikėjęs skleidžia-ma propaganda apie daktarų žydų sąmokslą ir kitus panašius „priešų“ įvaizdžius. Žr. V. Zubok, *Zhivago's Children: The Last Russian Intelligentsia*, Cambridge, 2009.

9 M. Tamošaitis, *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4–ajame XX a. dešimtmetyje*, Vilnius, 2010.

Lietuvai tapus sovietinės sistemos dalimi. Šie reikalavimai kūrė tokį revoliucinį foną, kuriame minėti lūžiniai momentai sovietinei Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos respublikoms, taip pat Vakarų Ukrainai, turėjo būti netgi intensyviau demonstruojami nei kitur. Kitose SSRS teritorijose santvarkos įtvirtinimo klausimas buvo jau praeitis, vykdoma industrializacija ir kolektyvizacija tapusios rutina. Tarybinių rašytojų sąjungos atsakingasis sekretorius Kostas Korsakas 1944 m. rugsėjo 26 d. savo kalboje rašytojų susirinkime sakė: „*Mūsų skubaus ir našaus literatūrinio darbo laukia visa eilė sričių. Pirmiausia jo laukia Lietuvos liaudis, išsiilgusi per trejus vokiškosios okupacijos metus laisvo, gyvo lietuvių rašytojų žodžio. <...> Lietuvos kaime šiuo metu vyksta okupantų padarytų skriaudų darbo valstiečiams atitaisymas žemės srityje – rašytojas ir čia yra laukiamas dalyvis, galįs asmeniškai atvaizduoti tą didįjį socialinį pertvarkymą.*“¹⁰ Karas, atrodė, sumaišė ankstesnes prasmes ir pasiūlė naują vertinimo skalę¹¹. Lietuvos rašytojų atveju ne vien sovietinio režimo įsteigimo veikla, kaip antai „Saulės parvežimas“, tačiau ir jo susigrąžinimas/santykis su naciais buvo rašytojo vertingumo sovietmečiu kriterijus. Karo metų veikimo ryškūs pavyzdžiai buvo rašytojai Vincas Krėvė ar Liudas Dovydėnas, kurie nacių okupacijos metais atsiribojo nuo savo sovietinės veiklos. Jie sovietams susigrąžinus Lietuvą buvo viešai smerkiami¹², pavyzdžiu rodant rašytojus, pasitraukusius į SSRS gilumą ar kovojusius su

10 K. Korsakas, Tarybinių Rašytojų pareigos ir uždaviniai, *Tarybų Lietuva*, Nr. 93, 1944, spalio; *LLMA*, f. 34, ap. 1, b. 1, l. 27.

11 Atskiri istorikai ir mąstytojai tiesiogiai ir netiesiogiai parodo, kur Rusijos revoliucinis vystymasis sustoja. Trockiu ir trockininkams ši riba – Stalino įsitvirtinimas valdžioje; atskiriems sociokultūros istorikams, pvz., Richard Stites – kai trečiojo dešimtmečio utopinių idėjų įvairovė pakeitė vienintelę teisingą per biurokratinį aparatą įgyvendinama Stalininė utopija. Šeila Fitzpatrick keliose monografijos „Rusijos revoliucija“ versijose šią ribą žymi skirtingai: pirmoje versijoje stalinizmas laikomas revoliucijos atsisakymu, o vėlesnėse versijose – dauguma stalinistinės industrializacijos momentų vis dėlto priskiriami revoliucinei elgsenai. Amirui Weineriui – revoliucinis pokytis svarbus ir taikant Antrajam pasauliniam karui, nes buvo perstruktūruoti mitai ir „savų/svetimų“ klasifikacija (t. y. ankstesnį socialinės kilmės aspektą papildė ir neretai išteisindavo atsakymas į klausimą „ką veikei karo metu“).

12 Адомайтене, Молчалники, *Советская Литва*, 1945, № 5, *LLMA*, f. 34, ap. 1, b. 10, l. 13.

vokiečiais. Kaip tik vadinamųjų maskviečių grupė buvo laikoma pagrindu kuriant Rašytojų sąjungą ir organizuojant tiesiogiai prižiūrimą literatūros lauką. „Maskviečiai“ žinojo, kaip atrodo nuo partinės valdžios priklausomos kūrybinės institucijos ir kad yra toks „*družba narodov*“ principas, tapęs esminiu legitimu kanalu ir diskursu skleisti „etninį savitumą liaudiškajame patriotizme“.

Rašytojai nebuvo paprasti kūrėjai, – dar 1932 m. Stalino ištarta frazė apie rašytojus kaip „sielų inžinierius“¹³ Lietuvoje lėmė rašytoją ir kaip nuasmenintą pokyčių simbolį, ir kaip kūrėją, vaizduojantį šiuos pokyčius. Toks *rites des passage* akivaizdus 1940 m. rašytojams dalyvaujant Liaudies seime ir naujojoje vyriausybėje bei parvežant Stalino saulę. Lygiai taip pat 1944 ir 1945 m. kuriant rašytojų organizacijas ar pokariu atvaizduojant tą didįjį pertvarkymą, 1948 ir 1954 m. lietuvių dekadose pristatant lietuvių kultūros pažangą. Rašytojas turėjo būti matomas reikšmingų pokyčių dalyvis. Čempionams priskirtini Petras Cvirka, Antanas Venclova, Kostas Korsakas; jie važiavo ir „Saulės pasitikti“, ir, pasitraukę į SSRS gilumą, kūrė Tarybinių lietuvių rašytojų organizaciją, 1944 m. pabaigoje daliho interviu centrinei spaudai apie Vilniaus išvadavimą, vėliau – apie lietuvių literatūrą. Lygiai taip pat elgėsi Liudas Gira, Salomėja Nėris ir keletas kitų. Šalia viso to paradiskumo buvo įsisąmoninama rutininė „tinkama“ rašytojo veikla. Pradėta nuo to, kam teikti pirmenybę, kiek integruoti klasikus, kaip ugdyti jaunuosius rašytojus / poetus ir baigta tuo, kokie kriterijai įstoti į Rašytojų sąjungą (toliau – RS), kokias buitines, finansines bei karjeros galimybes teikia rašytojo statusas. Prestižo ir galimybių motyvacija buvo itin svarbi: ne vien išsilaikymas kūrybos kelyje (juk pats kelias labai riboja ir varžė), tačiau ir karjerizmas, RS Literatūros fondo (Litfondo) atidarymas ir apsirūpinimo siekis. Prisitaikymo prie RS nario standarto pavyzdžiai buvo „maskviečiai“, jau anksčiau įpratę prie RS rutiniškumo ir daugmaž nusistovėjusių ribų. Jiems centro ir vietiniai pareigūnai rodė dėmesį, iš jų daugiau tikėjosi, labiau pažinojo. 1944 m.

13 № 38. Воспоминания К. Л. Зелинского «Вечеру Горького» (26 октября, 1932-го года), *Между молотом и наковальней. Союз советских писателей СССР. Документы и комментарии*, Москва, 2011, т. 1, с. 163.

Lietuvoje iš naujo pradedančioje veikti RS buvo registruota per 60 narių¹⁴, jų branduolį sudarė grįžę iš Maskvos ir Rusijos gilumos rašytojai, prie jų prisidėjo dalis vokiečių okupacijos metais¹⁵ Lietuvoje likusių kūrėjų (pvz., A. Vienuolis), jiems buvo parūpinama tam tikra parama¹⁶. Svarbu pažymėti, kad pokariu atkurta Tarybinių rašytojų sąjunga įtraukė tik santykinai nedidelę dalį iš prieš karą veikusios rašytojų organizacijos narių. Pavyzdžiui, 1940 m. pradžioje Lietuvos rašytojų draugijos sąrašuose buvo 86 nariai ir 12 kandidatų, tačiau tik maždaug 10–15 iš jų baigiantis karui aktyviai ėmėsi talkinti politizuotai literatūrai, rėmė naująją santvarką. Kiti liko nuošalyje dėl skirtingų priežasčių: 7 iš jų mirė, 11 buvo (jau po karo) nuteisti, ištremti, įkalinti, 33 pasitraukė į Vakarus, daugiau kaip 10, nors ir likusių, kūrybinio aktyvumo nerodė (pvz., A. Jasiūnas)¹⁷. Apskritai vertinant, karo pabaigoje literatūrai labai sumažėjo. Pokariu steigiant Tarybinių rašytojų sąjungą buvo iš naujo kuriama literatūrai, rašytojų socialistinė *milieu* (aplinka, sluoksniškas), įtraukianti dalį tarpukario kairiųjų rašytojų, kai kuriuos pradedančiuosius (pvz., E. Mieželaitis) ar iki tol daugiau literatūros paribyje esančius kūrėjus (pvz., A. Vienuolis-Žukauskas). Sistema, siekdama būti patraukli, siūlė rašytojams įsitraukti į didžiąją pertvarką, kuri turėjo derinti socialistinius tikslus su dėmesiu tautiniam klausimui ir kūrė regimybę, kad jie taps šių pokyčių savotišku avangardu, siūlys savarankiškas trajektorijas (juolab kad veikė pragmatiniai interesai – karjeros galimybės, geresnis finansinis aprūpinimas). Toks įspūdis neišsiskleidė iki pat 1946 m. A. Ždanovo kampanijos.

14 Iš Rašytojų sąjungos veiklos, *Tiesa*, 1944, gruod. 3, Nr. 124, cit. iš: LLMA, f. 34, ap. 1, b. 1, l. 27.

15 K. Korsako 1944 m. Lietuvos SSR RS apžvalgoje minima, jog vokiečių okupacijos metais RS buvo likviduota, rašytojai praktiškai neturėjo organizuoto savo veiklos palaikymo, turėjo dirbti kitus darbus, RS patalpos buvo perduotos hitlerinei valdžiai. Žr. LLMA, f. 34, ap. 1, b. 1, l. 46–47.

16 Pokario metais RS posėdžiuose vyraudavo ekonominiai ir buitiniai klausimai, nes „pasak drg. S. Čiurlionienės, be kuro nėra ir kūrybos“. Žr. LTSR Tarybinių rašytojų sąjungos Kauno filialo susirinkimo, įvykusio Kaune, Centrinės bibliotekos rūmuose, 1944 11 09 protokolas, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 2, l. 19–20.

17 V. Martinkus, Rašytojas ir Lietuva, *Literatūra ir menas*, 1990, gruod. 22, p. 3.

Rašytojo visuomeniškumas buvo nuosekliai pabrėžiamas jau 1945 m. spalio 25–27 d. pirmajame Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavime, iškelta būtinybė „eiti į periodinę spaudą“. Atkreipčiau dėmesį į vieną būdingą pasisakymą. Liūnė Janušytė kalbėjo: „*Kol kas dar nėra tų tortų, duokit skaitytojui bent duonos. „Žmogaus sielos inžinieriai“ pamiršo tuos šimtus tūkstančių sielų, kurios klaidžioja dabar, šiandien, šiuo momentu, kurioms reikia kelių tuoj parodyti, o ne po metų, po kitų, kai bus išleisti tie grandioziški romanai ar poemos.*“¹⁸ Ji paminėjo, kad pusmetį vadovavo „Tiesos“ kultūros skyriui ir žinanti, kaip sunku išsireikalauti rašytojų tekstų periodikai, nes tie iš tolo moja ranka, esą neturi nieko bendra su politika, mat yra menininkai. Pridūrė, kad tai ne susismulkinimas, o būtinybė daryti tą darbą, kuris reikalingas: „*Didieji Tarybų Sąjungos rašytojai karo metu ir dabar rašo laikraščiams straipsnius, apybraižas, feljetonus, net reportažus, jie dėl savo orumo nedreba, nes žino, kad dirba darbą, kuris šiuo metu yra reikalingas, žino, kad jis auklėja naujus žmones*“¹⁹.

Galime įvertinti kontekstą – kultūrinio isteblišmento kūrimas ir sovietinės sistemos rutinizavimas vyksta tuo pačiu metu, kai aktyvi visuomenės dalis traukiasi į Vakarų ar dalyvauja ginkluotoje rezistencijoje, ją remia. Taigi, šalia minėtų trijų pertvarkymo linijų, buvo ir ketvirtoji – kažkiek kitokia: kontinuuacinė, atliepusi centro leidžiamą etninio partikuliarizmo liniją. Atsižvelgiant į tautos vystymosi tęstinumą, tačiau iš esmės ignoruojant tarpukario Lietuvos laikotarpį (jį laikant nelegitimi, neatitinkančiu „liaudies“, kurios pagrindu formavosi tauta, interesų), sovietinėje Lietuvoje buvo deklaruojamas atsigręžimas į XIX a. vykusį modernios tautos kūrimąsi, iškeliamą lietuvių tautos valstietiška socialinė prigimtis. Kaip Gruzijoje vienas pirmųjų ryškesnių šventimų buvo Šotos Rustavelio 750 metų jubiliejus (beje, šventas tuo metu, kai Berija organizavo respublikos ryškių kultūros asmenybių valymą), taip „išvaduotoje Lietuvoje“ 1944 m. pabaigoje rašytojai

18 L. Janušytės kalba Pirmajame Tarybų Lietuvos Rašytojų suvažiavime, *LLMA*, f. 34, ap. 1, b. 10, l. 224.

19 Ten pat, l. 224–226.

šventė Žemaitės 100-ųjų gimimo metinių minėjimą²⁰. Sukaktuvių komiteto pirmininku buvo paskirtas Justas Paleckis, sekretoriumi – Teofilis Tilvytis. Pirmaisiais pokario metais dar ryškesnis tapo Kristijono Donelaičio atminimo pagerbimas, dėta pastangų sugretinti jį su kitų respublikų didžiais poetais ar rašytojais – azerbaidžianiečių Nizami, gruzinų Rustaveliu ar Guramišviliumi ir kt. Neatsitiktinai SSRS RS pirmininkas Aleksejus Surkovas, jau po Stalino mirties 1954 m. skaitydamas pranešimą „Apie sovietinės literatūros padėtį ir uždavinius“ II sąjunginiame sovietinių rašytojų suvažiavime, konstatavo naujų teritorijų prisijungimą prie SSRS, brolišką literatūrų sustiprėjimą, RS pagalbą jų sklaidai, minėjo Rustavelio, Donelaičio, Leonidzės ir kitų vertimus²¹. Taip pat minėtinas pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejus²². Šis kontinuumo elementas buvo reikalingas dėl dviejų dalykų: siekis legitimuoti tą visą revoliucinę pažangą ir naująją tvarką esą organiškas mūsų tautos (liaudies) procesas. Antra, vyko tautiškumo nuskaptavimas, pagal esamą titulinį tautybių modelį pritaikant jau SSRS 3–4 dešimtmetyje įgyvendintą „pozityvių veiksmų“ arsenalą: Lietuva yra respublika, lietuviai – titulinė tautybė ir pase įrašoma tautybė, SSRS sudaryta iš evoliuciją patiriančių sovietinių tautų. Siekiama legitimuoti tą lietuviškumo raišką, kuri liudija priespaudą ir tekusį engiamos tautos likimą, tačiau iš tikro nebuvo iki galo aišku, kur baigiasi pozityvi lietuviškumo raiška ir prasideda buržuazinis nacionalizmas ar „susismulkinimas“.

LEGITIMIAUS „TAUTIŠKUMO“ RIBŲ NEAPIBRĖŽTUMAS

1944 m. periodinis leidinys „Literatura i isskustvo“ Nr. 34 išspausdino kritikės M. Atabekian recenziją apie A. Venclovos rinkinį „Rodnoje niebo“. Šioje recenzijoje ji rašo: „*Tėvynė jo poezijoje iškyla giliai intymiu ir savotišku*

20 Žemaitės gimimo 100 metų sukaktuvėms minėti viešųjų priemonių planas, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 10, l. 215.

21 A. Surkovo pranešimas „Apie sovietinės literatūros padėtį ir uždavinius“ II sąjunginiame sovietinių rašytojų suvažiavime 1954 m., *Российский государственный архив литературы и искусства* (toliau – RVLMA), f. 631, ap. 30, b. 297.

22 K. Korsakas, *Lietuviškos knygos 400 metų kelias*, Vilnius, 1948.

regėjimu: tai arba šiaurinės gamtos kertelė, dar iš vaikystės įstrigusi į poeto sielą, arba pasažas už kaimo melsvos Nemuno bangos, gimtosios Lietuvos gėlės ir obelys. Šviesūs ir kuklūs, šie bruožai visada giliai jaudina: kiekvieno žmogaus širdyje jie sužadina savo atsiminimą apie gimtąjį sodžią, apie tėviškės pastogę. Ir kiekvieną kartą mylintis poeto žvilgsnis, nukreiptas į tėvynę, atidengia joje amžinai jauno, tik jai būdingo grožio jėgą. Venclovos poezijoje melsvos Nemuno bangos, gintarinis Palangos smėlis, baltos laivų burės sukuria lyrinį Lietuvos portretą, panašiai kaip beržynai ir alyvų dūmai sudvasina rusišką Jesenino peizažą; kaip perliniai Mantašo šlaitai ir „deimantinis Alagizo vainikas“ Avetiko Isaakiano poezijoje virto lyriniais Armėnijos simboliais, kaip be pertraukos plaukią gervių karavanai išreiškia tėvynės ilgesį Vagifo raštuose Azerbaidžano poezijoje. „Lyrikas Antanas Venclova aštriai jaučia herojiškai romantinį mūsų dienų patosą, nepakartojamą šios dienos Tarybų Sąjungos didybę („Miestas iš plieno“).“²³

Nuo politinių sistemų ar neseniai prabėgusių politinių įvykių atsietą etniškumą kurį laiką buvo galima reikšti (nors trumpam ir kontekstualizuojant dabarties laimėjimų fone ar karo propagandos fone), nes pats patekimas į „brolišką tautų šeimą“ dėl politinių priežasčių reikalavo optimistinio kalbėjimo. Juolab kad „pozityvių veiksmų“ diskursas SSRS lygiu jau buvo susiformavęs, todėl nesunkiai galėjo būti perkeltas ir į Lietuvos kultūrinį lauką. Tyrėjas Frankas J. Milleris yra neblogai apibūdinęs stalinizmo metais išplėtotą folklorą, kaip liaudies kūrybos žanrą²⁴, rusiškoje tradicijoje pirmiausia paremtą *starinų* ir *bylinų* poetika. Jis tapo pravartus ne vien tradicinei, tačiau ir stalinistinei medžiagai – įvairaus pobūdžio perkonstruotam pseudofolklorui, talpinančiam komunistinę propagandą. Pavyzdžiui, į vadinamųjų *novinų* kūrimą įsitraukė tokie pripažinti rusiškos folkloristikos atstovai, *starinų* pasakotojai, kaip Marfa Kriukova (1938 m. M. Kriukova buvo netgi priimta į Tarybinių rašytojų sąjungą, *netrukus*

23 Tiesa, 1945, bal. 8, cit. iš: LMA, f. 34, ap. 1, b. 10, l. 66.

24 Frank J. Miller, *Folklore for Stalin: Russian Folklore and Pseudofolklore of the Stalin Era*, New York, 1991.

gavo Raudonąją darbo žvaigždę)²⁵. Panašūs procesai persikeldavo ir į kitas respublikas. Tradiciniai (liaudies) pasakotojai stalinizmo eroje į senąsias liaudies poetikos formas įterpdavo naują, indoktrinuojančią potekstę turintį turinį. Žymusis kazachų liaudies poetas improvizatorius (*akynas*) Džambulas Džabajevas stalinizmo metais į savo repertuarą įtraukdavo naujas temas, pavyzdžiui, „Himnas Stalinui“, „Mano tėvynė“, „Lenino mauzoliejuje“, „Leninas ir Stalinas“, o kaip epinius legendinius didvyrius apdairuodavo Kalininą, Ježovą, Kirovą ir kt. Už tokį atsidavimą naujai tvarkai buvo renkamas SSRS AT deputatu.

Taigi, išraiškos atspirtis naujojo gyvenimo vaizdavimui vyko ne vien konstruktyvistine maniera (nauja forma ir turinys), o ir naujas socialistinis turinys buvo susiejamas su tradicinėmis formomis. Kartu tradicijos tąsai užtikrinti buvo ne tik leidžiamas, o ir skatinamas kultūrinis tęstinumas. Donelaitis ir Stalinas, Maironis ir Puškinas, – šie naujieji ir senieji siužetai turėjo būti derinami, pateikiami kartu. Vincas Mykolaitis-Putinas, 1945 m. spalio mėn. pirmajame rašytojų suvažiavime sveikindamas susirinkusius, tradiciškai minėdamas didįjį Donelaitį, Simoną Daukantą, Motiejų Valančių, „Aušros“ patriotus Kudirką, Žemaitę, Maironį, Vaižgantą, Vydūną, iškėlė jų gebėjimą atsiliepti į būtiniausius tautos reikalus. Šį naująją sistemą legitimuojantį kontinuumą jis susiejo su vykstančiais pokyčiais: „*Gyvename didelių sukrėtimų ir tragiškų likimo posūkių epochą. Šių dienų uždavinys būtų įspėti, suprasti mūsų liaudies ir tautos balsą, suprasminti ir esmingai išreikšti lietuvių santykiavimą su šiais lemiamais epochos reiškiniais.*“²⁶ Suvažiavime aiškus motyvas – rašytojams įsitraukti į kovą prieš vadinamuosius banditus, nuskambėjo ir akcentai dėl pasitraukiančių į miškus ar jų klaidinamų asmenų. Rašytojams iškeltas uždavinys suklydusiuosius sugrąžinti į teisingą kelią, juolab kad buvo paskelbta amnestija.

25 *Жг. Былины. Т. 1–2. М., 1939–41; Новины. М., 1939; Сказки. Архангельск, 1940; На Зимнем берегу, у моря Белого. Архангельск, 1950; О богатырях старопрежних и нынешних, Архангельск, 1946.*

26 LLMA, f. 34, ap. 1, b. 10, p. 229–231.

Daugelis rašytojų suvokė, kad smerkdami buržuazinę Lietuvą ar nuo jos atsiribodami visada pataikys į toną. Jonas Marcinkevičius siūlė atskleisti vaizduojamos buržuazinės Lietuvos ribotumą („*koks tai buvo mažutis gyvenimas*“)²⁷. J. Paleckis ragino ištrinti prisiminimus apie buržuazinę Lietuvą („*Reikia užmiršti senovę, numeskim šitą akmenį nuo savo kaklo. Dabar valdo darbininkų klasė, o ne buržuazija.*“²⁸). P. Cvirka iškėlė etniškumo raiškos tęstinumą: „<...> *argi tarybinė sistema atima žmogui inteligentui, net senos kartos, doram sąžiningam žmogui jam brangius idealus: lietuviškos kultūros, kalbos, mūsų tautinės spaudos tradicijas; ar jis vienintelis atstovas, kuris už jas kovoja; ar ne tos pačios tradicijos nėra brangios ir man, komunistui rašytojui, tarybiniam žmogui; ar ne už tai mes kovojame, kad žydėtų mūsų kultūra ir literatūra?*“²⁹ O J. Marcinkevičius leidžiasi į pamąstymus dėl laisvės ribų: „*Kada visos tautos jėgos yra koncentruojamos viena kryptimi, tai perdaug neribota laisvė ir nuomonių įvairumas būtų pragaištingas. Tuo galėtų pasinaudoti pikti priešai, kurie galėtų trukdyti komunizmo kūrybai.*“³⁰ Nors ne itin išraiškingai, tačiau Jonas Šimkus, kalbėdamas apie vieną P. Cvirkos apysaką, kuri esanti neva senovinė, atitrūkusi nuo gyvenimo, nieko bendra su juo neturinti³¹, iš esmės išreiškė stalinizme nusistovinę kryptį, kurios atpažinimas atskiriems autoriams padėjo išvengti *ždanovščinos* kritikos, o kitiems – patekti į kritikos akiratį: senovė negali būti vertinga savaime be jos evoliucionistinio santykio su vis „gerėjančia dabartimi“. Tačiau šios minties Lietuvos kultūrininkai tada neatpažino kaip vyraujančios. Atrodė galimi įvairesni požiūriai. Pavyzdžiui, istorikas Povilas Pakarklis daugiausia kalbėjo apie savo organizuotą ekspediciją į Kaliningradą ir apie aptiktus radinius (pvz., XVII, XVIII amžių katekizmus, Donelaičio rankraštį³²). Savotiškai buvo išplėsti lituanis-

27 Pirmojo Lietuvos TSR rašytojų suvažiavimo stenograma, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 8, l. 12.

28 Ten pat, l. 30.

29 Ten pat, l. 46–47.

30 Ten pat, l. 14.

31 Ten pat, l. 38.

32 Ten pat, l. 48–49.

tikos objektai (naujos temos, siužetai) pasinaudojant po karo atsiradusiu didesniu teritoriniu priėjimu prie lietuvių tautai aktualaus istorinio, kultūrinio paveldo (atgauti Vilniaus ir Klaipėdos kraštai, prieiga Kaliningrade); taip buvo iliustruojamas dėmesio tautinei kultūrai išlaikymas ir netgi atsiradusios didesnės galimybės.

Tačiau partinį pasitikėjimą turintys asmenys orientavosi į dabarties iššūkius, grėsmes tarybinei valdžiai. Pavyzdžiui, Juozas Žiugžda ir kiti autoriai kalbėjo apie banditus³³, taip pat pabrėžė didesnį rašytojų konsolidavimą, didėjančią vieningumą: *„Buržuaziniiais laikais mūsų tauta nebuvo nei tvirta, nei vieninga. Taip pat ir rašytojų organizacija negalėjo būti nei tvirta, nei vieninga. Mes žinome gerai, kaip mūsų rašytojai bastėsi pakampiais, kaip negalėjo susitelkti net į savo susirinkimus didesne grupele. Šiandien matome tokį susirinkimą, kokio pas mus dar nėra buvę, šiandien mūsų rašytojų organizacija yra tvirta ir vieninga.“*³⁴

NUTILDYMAS KRITIKA

Maždaug 1945 m. ir vėliau Lietuvos literatūros lauke buvo stengiamasi pritaipyti prie stalinistinės epochos ir prie „tautos žydėjimo“ linijos. Atrodo, buvo bandoma derintis prie sąmoningos optimistinės nuostatos „suvoikiant bendras pastangas dėl bendro gėrio“ (daromi tik tam tikri kompromisai, pvz., produkcijos, skirtos Stalino kultui, gausinimas ir pan.). Galima teigti, jog 1945 m. liepos 10–14 d. Vilniuje vykusiam Lietuvos SSR inteligentų pirmajame suvažiavime bei po kelių mėnesių vykusiam Lietuvos tarybinių rašytojų pirmajame suvažiavime jaučiamos inteligentijos tautinio komunizmo nuotaikos buvo ne vien pačių inteligentijos atstovų intencija. Mobilizacijos tikslui (SSRS tautų kova su fašizmu) Antrojo pasaulinio karo metais propaganda leido didesnį dėmesį skirti etniniams klausimams, – tą ypač gerai jautė į SSRS gilumą pasitraukę kultūros veikėjai. Savotiška tokio etninio požiūrio kulminacija tapo 1945 m. gegužės 24 d. Stalino tostas

33 Ten pat, l. 51–53.

34 Ten pat, l. 288.

(kalba) „Už rusų tautą“³⁵, o pokariu dėmesys etninei linijai vėlgi pradėjo mažėti.

Ždanovščinos kontekstas lėmė esminį pokytį. Pirmiausia pažymėtina 1946–1948 m. A. Ždanovo kampanija prieš Vakarų kosmopolitizmą, prasidėjusi VKP(b) CK paskelbta rezoliucija prieš du literatūros žurnalus „Zvezda“ ir „Leningrad“, kurie spausdino esą pernelyg buržuazinius satyrininko Michailo Zoščenkos ir poetės Anos Achmatovos kūrinis. Kampanija davė pradžią kovai su vadinamuoju individualizmu, keliaklupsčiuviu Vakarams. Pagrindinė mano straipsnio tezė susideda iš dviejų dalių: 1) nepaisant sistemos bandymo būti patraukliai 1946–1948 m. A. Ždanovo kampanijos metu įvyksta savotiškas apnuoginimas – gali tik bandyti pritaipyti prie partinių užsakymų, prie iš viršaus „kuriamos revoliucijos“, tačiau pataikymas į kūrybinius rėmus ir atradimas, „kaip tą naująjį Lietuvos gyvenimą pavaizduoti“, negali būti savarankiškas, konsultacijos su partiniais vadovais turi būti privalomos; 2) kultūrininko ir valdžios santykis reiškė ne tik visišką kūrėjo subordinaciją partijai (išlaikoma motyvacija dėl privilegijuoto rašytojo statuso), nesaugumo jausmą, tačiau ir kūrėjams privalomą proaktyviai demonstruojamą pritarimą partiniams reikalavimams, kitų autorių klaidų nustatymą, priešo vaizdinių eskalavimą. Tai reikštų prisiėmimą stalinistinio kalbėjimo laikysenos, kuri daliai rašytojų tapo priimtina.

Puolimo ir panašių atvejų smerkimo retorika nuo 1946 m. beveik trejus metus buvo persmelkusi visą SSRS kultūros lauką: nuo partinių organizacijų iki kultūros įstaigų buvo nuolat nurodomi „Zvezda“ ir „Leningrad“ atvejai, keliami kiti panašūs, daromos išvados, ar jų nedaugėja, ar kritikuoti kūrėjai taisosi. Respublikų lygiu pagrindiniai ideologai turėjo demonstruoti tokį patį kritiškumą kaip ir jų centro kolegos, surasti kritikuotinus asmenis, taikyti jiems kūrybines sankcijas. Pavyzdžiui, Gruzijoje buvo kritikuojami kai kurie rašytojai. Lietuvoje, praėjus porai mėnesių nuo A. Ždanovo kampanijos pradžios, 1946-ųjų spalį, vykstant LSSR Rašytojų sąjungos suvažiavi-

35 В. А. Невежин, *Застолья Иосифа Сталина. Книга первая. Большие кремлевские приемы 1930-х – 1940-х гг.*, Москва, 2011.

mui, tuometis LKP(b) CK sekretorius K. Preikšas nemažai daliai kūrėjų išsakė kaltinimus apolitiškumu (tarybinės pažangos nerodymu, teigiamu požiūriu į praeitį, idėjinio kovingumo stoka, pasyvumu). Pavyzdžiui, kritikuoti netgi aktyvus komjaunuolis – poetas Eduardas Mieželaitis ar gyvenimą vokiečių koncentracijos stovykloje aprašęs B. Sruoga.

1946 m. spalio mėn. rašytojų susitikime po K. Preikšo kritikos kilusios reakcijos prikišamai rodė, jog reikia mokėti prisiimti kaltę, besti pirštu į dar kaltesnį, žadėti, jog bus reaguojama. Išvedžiojantieji ar pernelyg besiteisinantieji (pvz., E. Mieželaitis) sulaukė griežtesnio vertinimo. J. Baltušis: „*Visų pirma norėčiau kreiptis į draugą Paukštelį. Tiesa, drg. Paukšteli, kad mes jums nepadėjome. Kalti. Bet sakykite, o kodėl jūs atsiuntėt mums dalyką, parašytą, kaip jūs pareiškėt, prieš keliolika metų? Kodėl mes iki šiol vis nesulaukiam jūsų kūrinių, parašytų, sakysim, 45–46 metais? Redakcija norėtų pateikti klausimą ir draugui Anglickiui. Redakcija ir skaitytojai jau du su puse metų laukia jūsų balso ir nesulaukia. Kiek dar reikės laukti?*”³⁶ A. Miškinis: „*Laikas bėga, aplinkui verda didelis gyvenimo vyksmas, o aš kažkaip nesugebu įsijungti. Prašau man patikėti, kad man tai buvo nelengvas dalykas. Nelengvas dalykas todėl, kad aš vis dėlto išaugau ir subrendau ant simbolistinės literatūros pakraipos. Kartais, tiesa, man pavykdavo nuo dekadanso išsigelbėti liaudies kūrybos formaliomis temomis. Bet vis dėlto tos priemonės buvo tik formalinės. Pradėjau aš įsijungti į spaudą vienu kitu eilėraščiu ir iš vieny nespausdintų, o kitų atspausdintų pajutau iš tikrųjų, kaip čia gerbiamas drg. K. Preikšas konstatavo, pajutau, kad mano įsijungimas nepavyko. Aš dar nebuvau nugalėjęs individualizmo. Man jį nugalėti, patikėkite, nėra lengva. Aš dedu pastangas ir dėsiu daugiau negu iki šiolei ir tikiu, kad jį nugalėsiu.*”³⁷ A. Venclova: „*Drg. Preikšas savo plačiame turiningame pranešime šiandien nepasigailėjo teisingų ir aštrių žodžių daugeliui mūsų rašytojų. Mes matėme kai kuriuos veidus susimąčiusius, kai kuriuos gana linksmus, o kai kuriuos be ypatingos išraiškos. Ir aš norėjau paanalizuoti*

36 1946 m. spalio 1–2 d. Lietuvos tarybinių rašytojų visuotinis susirinkimas, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 19, l. 5–12.

37 Ten pat, l. 30–31.

*šiuos veidus. Kodėl jie tokie buvo? Štai, veidai be ypatingos išraiškos. Prie tokių aš galiu priskirti pirmiausiai savo veidą ir kai kurių savo draugų. Mes girdėjome pakritikuojant kai kuriuos draugus visai teisingai, ir liūdna buvo, kad nebuvo paminėta nei bloga, nei gera prasme ir Venclova, ir Cvirka, ir Šimkus, ir Banaitis, ir visa eilė senelių veteranų. Kodėl? Todėl, kad nuo praeito suvažiavimo jie ne-parašė nei vienas naujų darbų, tokių, apie kuriuos galima būtų kalbėti.*³⁸

Pastebimas ekstensyvumas autoriams prisimant šią retorikos (šiuo atveju – kritikos) liniją ir ją pratęsiant savaip internalizuojant. Nebūtinai tai buvo asmeninė kūrėjo pozicija, greičiau kaukė (vienintelė legitimi!), tampanti privaloma kūrėjo trajektorijai oficialiojoje aplinkoje. Čia taikytinas S. Kotkino „kalbėjimo bolševikiškai“ terminas³⁹. Perfrazuočiau j „kalbėjimą stalinistiškai“, kuris netgi konkrečiau apibrėžia stalininės epochos deternuotą asmenį, „teisingos“ kalbėsenos visuotinį plitimą. Paprastai nesvarbu, ar tiki viešais tikslais ir jų įgyvendinimo būdais, ar esi tik gerai įvaldęs žodyną. Vieniems tai reikė išgyvenimą viešajame „įvykyje“, vėliau atsitraukimą ir vengimą didesnio vaidmens; intensyviau viešumoje dalyvaujantiems ir šalia valdžios esantiems asmenims ši kaukė garantavo legitimumą ir netgi valdžios pripažinimą.

Kalbant besiteisinantiems rašytojams, K. Preikšas nuolat žarstė kandžias replikas. Posėdį simboliškai apibendrino pats K. Preikšas kaip galutinis vertintojas, ir jo nuomonė tapo priimtoms rezoliucijos pagrindu. K. Preikšas: „*Draugai, nedaug kas tenka pasakyti užbaigos žodyje, nes reikia pasakyti, kad mūsų susirinkimas praėjo aukštame lygyje. Čia kalbėtojai kritikavo ir save, ir kitus ir, atrodo, netenka daug ko pasakyti, tuo labiau, kad drg. Paleckis savo žodyje davė atsakymus į daugelį klausimų, kurie buvo kilę iš draugų kalbų. Mes žinome, daugumas draugų kalbėjo gerai, tarybiniai, bet buvo kalti, nors nevisai nuėjo ta kryptimi, kuria reikėjo, neganėtinai kritiškai pasisakė dėl savęs ir dėl kitų. Pirmoje eilėje turiu galvoje drg. Miškinį ir drg. Graičiūną. Drg. Miškinis ir*

38 Ten pat, l. 52.

39 S. Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, University of California Press, 1997.

dr. Graičiūnas pasižadėjo dirbti, kurti, bet, man rodos, kad tokius bendrus pasisakymus mes girdėjome ir anksčiau ir kad šiandien tokie bendri posakiai nepatenkina. Norėtusi iš jų girdėti nuodugnią savo kūrybos kritiką, nes ji iškėlė tuos blogumus, nemalonius jų kūrybai, kuriuos lengviau būtų pašalinti. Išsiskyrė iš visų kalbėjusių susirinkime Mieželaitis. Man rodos, kad apie tą, atsiprašant „rašytoją“, išėjusį iš komjaunimo, su partiniu bilietu kišenėje, šiandien tenka kalbėti kur kas griežčiau, negu savo pranešime kalbėjau. Iš jo paties kalbos pasirodo, kad Mieželaitis ne tik neišsiaiškino savo ydų, klaidų, „bet priešingaistengėsi“ prisidengdamas forma pridengti savo nacionalistinę makalynę. Čia galima spėti, kad Mieželaitis perėjo į priešingą lagerį, todėl visai teisingai atrodytų, jeigu keliamas klausimas apie jo pašalinimą iš „Jaunimo gretų“ redaktoriaus ir, man rodos, kad jeigu toliau eis tuo keliu Mieželaitis, jisai neteks partinio bilieto ir tarybinio rašytojo vardo. Mes Mieželaitį pažįstame iš Maskvos laikų. Jis stengėsi iš savo rašytojų semti tai, kas yra blogiausia – bohemištinę, latravimą. Jis įklimpo į nacionalistinę balą ir nesistengia iš tos balos išbristi. Jeigu Mieželaitis liks nepasukamas, neįtempis jėgų išbristi iš tos balos, jis žus kaip kūrybinė jėga.“⁴⁰

Lietuvos kultūriniam elitui buvo svarbu centrui parodyti, kad A. Ždanovo kampanija vietiniu lygiu yra vykdoma. SSRS Tarybinių rašytojų sąjungos Sekretoriato narys A. Venclova, 1946 m. spalio 25 d. informavo LSSR Rašytojų sąjungos valdybą (kopiją įteikė LKP(b) CK sekretoriui K. Preikšui), kad jis su P. Cvirka lankėsi pas SSRS RS generalinį sekretorių Aleksandrą Fadejevą ir jį informavo apie padėtį respublikos Rašytojų sąjungoje po žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“ kritikos ir jam įteikė RS Valdybos sekretoriaus drg. R. Šarmaičio informacinį raštą apie padėtį sąjungoje⁴¹.

TARP PRITAPIMO IR ATSIRIBOJIMO

Minėto vizito metu taip pat išsiaiškinta, kad Maskvoje silpnai propaguojama lietuviška literatūra, atsakingoms kultūros įstaigoms,

40 1946 m. spalio 1–2 d. Lietuvos tarybinių rašytojų visuotinis susirinkimas, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 19, l. 127–128.

41 Ten pat, b. 23, l. 10–14.

leidykloms ir pan. nenusiunčiamos respublikoje leidžiamos knygos, literatūros leidiniai. Dar prieš minėtą spalio suvažiavimą 1946 m. rugsėjo 30 d. laikraščio „Literaturnaja gazeta“ Broliškų respublikų skyriaus vedėjas L. Pasinkovas rašo P. Cvirkai apie tai, kad iš lietuvių autorių, nors lietuvių literatūra labai įdomi, nesulaukia kūrinų, kai tuo metu latviai spausdinasi. Prašo didesnio aktyvumo⁴². Po kurio laiko LSSR RS valdybos gruodžio 23–24 d. plenumo, apie kurį buvo informuojama SSRS RS, pripažįstama, jog Lietuvos RS turi 70 narių, tačiau tais metais tik 14 narių išleido atskiras knygas, o „kai kurie praktiškai pasitraukė iš literatūros, kiti tik pripuolamai dirba“⁴³.

Iš tikro, bandymas gyventi stalinistinės epochos ritmu atskleidė gana aktyvų rašytojų įsitraukimą į visuomeninę veiklą, kuriant kūrybines, švietimo ir propagandos institucijas ir organizacijas, tačiau lėmė kūrybinį pasyvumą. Ir vietiniai, ir centro pareigūnai tai nuolat pabrėždavo. 1946 m. spalio mėn. susirinkimas, tapdamas savotiška dalyvavimo stalinistinėje sistemoje metafora, šį atsargumą dar labiau stiprino. Lietuvos rašytojai neturėjo laiko derėtis, t. y. modelis turėjo ne nusistovėti, o būti be išlygų priimamas. Minimalus pritaipymo lygmuo – užsitikrinti veiklos tęstinumą ir pritaipyti prie sovietinio *ethos* ir kuriamos estetikos. Tinkamai įsisavinant žodyną apie stalinistinius uždavinius, stalinistinius penkmečius, pretenduojant į Stalino premiją, prisidedant prie Stalino kulto palaikymo, pavyzdžiui, pastatyta opera apie Staliną (kompozitorius Juozas Tallat-Kelpša), rašomos poemos, eilės apie Staliną (Salomėja Nėris, T. Tilvytis, Valerija Valsiūnienė), vokiečių žiaurumą, Marytę Melnikaitę (Salomėja Nėris, V. Valsiūnienė). Šis valdžios lūkestis dėl inteligentijos greitos adaptacijos kontrastavo su buvusiu inteligentijos siekiu lūkuriuoti, žiūrėti, kaip viskas pasisuks, juolab kad ankstesnio dešimtmečio intensyvumas tą „situacijos apvirtimo aukštyn kojomis“ tendenciją rodė. Neatsitiktinai Karolis Račkauskas-Vairas tarsi paaikškina,

42 Ten pat, l. 26.

43 LSSR RS valdybos 1947 m. gruodžio 23–24 d. plenumo rezoliucija, išsiųsta į SSRS RS, *RVLMA*, f. 631, ap. 34, b. 159.

kodėl vengiama proaktyviai rašyti ir stengtis atitikti partinės valdžios lūkesčius: „*Vis dar netikima, kad visa, kas Lietuvoje buvo prieš 1940 metus, jau yra istorijos archyve ir niekada nebesugrįš. Ta sunkia laukimo liga serga eilė ir tokių žmonių, kurie, rodos, pagal išsilavinimą bei užimamas vietas mūsų visuomenėje, turėtų geriau orientuotis. Iš tokios neaiškios ir laukiamosios laikysenos galima padaryti tokią išvadą – jie arba laukia naujo karo, arba tikisi, kad kas nors ateis ir padės jiems atstatyti Lietuvoje prieš karą buvusį fašistinį režimą. <...> Lietuvos nūdienos padėtis neduoda jokio pagrindo kam nors kištis į jos susitvarkymą, nes Lietuvos likimas yra jos pačios išspręstas pačių gyventojų valia ir aiškiu konstituciniu būdu, ir tarptautinėje plotmėje dėl to nėra jokių abejonių.*“⁴⁴

Sistemos *rites des passages*, t. y. keičiančiuose ritualuose, dalyvavo visuomenės autoritetą turintys kairieji rašytojai, neretai buvę simbolistai (sovietškai vadinami „poputčikais“), o vėliau įtaką daryti ir vizualią erdvę užimti pradėjo rašytojai, kurie akivaizdžiai demonstravo stalinistinį elgesį, nepretendavo į avangardo vaidmenį, tačiau gebėjo įkūnyti stalinistinį kūrėją, kuris, internalizuodamas viršuje esantį vadovą, kalbėjo sistemos vardu, reiškė galią ir vienintelį partijai priklausantį utopiškumą bei revoliucingumą. Jie taip pat buvo priversti dalyvauti perteikiant „priešo“ įvaizdžius. Nebūtinai dabarties, tačiau ir nesenos praeities. Šalia išvardytų pavardžių galima paminėti Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus, T. Tilvyčio, Juozo Baltušio bei dar keletą kitų.

Kaip tai apskritai veikė patį kultūros lauką? Privalomas dalyvavimas „tautų draugystės“ diskurse ir stalinistinės kultūros formavimasis lėmė gana menką literatūros lauko dinamiką, dalies rašytojų (t. y. geriau prisitaikiusių prie stalinistinės elgsenos modelio kūrėjų) protekcionizmą, o kartu ribotą lietuviškosios kultūros sklaidą centre. Tačiau klaidinga būtų manyti, jog vietiniai rašytojai tapo pernelyg atsiribojantys. Priešingai, nagrinėjant rašytojų biografijas galima pastebėti itin didelį pragmatizmą, siekiant būti

44 1946 m. spalio 1–2 d. Lietuvos tarybinių rašytojų visuotinis susirinkimas, *LLMA*, f. 34, ap. 1, b. 19, p. 21–24.

įtrauktiems į rengiamus vakarus, vizituojančias delegacijas. Vis dėlto vyravo ne tiek naujos kūrybos, kiek anksčiau parašytų kūrinių sklaida. Kalbėjimas įvairiomis progomis, apibendrinimai kalbant ar rašant apie lietuvių tautos literatūrą, jos raidą, jos iškiliausius rašytojus buvo toji gana saugi strategija, kurios laikantis buvo galima tikėtis komandiruočių į kitas respublikas, pretenduoti į poilsį sanatorijose, kitokią paramą. Lietuvoje pradėjęs veikti SSRS Literatūros fondas ir viešai eskaluojamas rašytojo reikšmingumas skatino karjerizmą. Stalinistinius klišinius tekstus nesibodintys kurti rašytojai vietos pareigūnų būdavo greičiau įtraukiami į viešąjį gyvenimą. Todėl, norėdami išsilaikyti viršuje, dauguma neišvengiamai įsitraukė į ideologinį-kūrybinį darbą. Buvo susiformavęs gana keistas modelis: rašytojai nesiveržė ieškoti įtikinamų siužetų, prisiimti (galbūt rizikuodami) atsakomybę už literatūros dinamiką, todėl išlikdami pernelyg pasyvūs buvo kritikuojami centro literatū (neatsitiktinai socialistinį realizmą nagrinėjusi Katerina Clark yra pabrėžusi, jog netgi siaurose socialistinio realizmo ribose SSRS literatūra priklausomai nuo talento buvo gana skirtinga⁴⁵). Tačiau kartu jie siekė dalyvauti visuomeninėje veikloje, būti eksponuojami, visur įtraukiami (K. Korsakas dalyvavo kuriant Eltos agentūrą; J. Baltušis – Lietuvos radijo komiteto pirmininkas – dalyvavo plėtojant Lietuvos kinematografą; Vacys Reimeris buvo Kauno radijo komiteto pirmininkas ir kt.). Literatūra buvo patekusi į kūrybinę aklavietę, tačiau rašytojai pasižymėjo gana aktyviomis trajektorijomis – būti matomi, pripažįstami, naudojantis tais ištekliais, kurie tiko atkreipti valdžios dėmesį. Toks elgesys vertė prisitaikyti prie nusistovėjusios stalinistinės asmenybės, varijuojant nuo tokios elgsenos produkavimo iki vaidmens atlikimo konkrečioje situacijoje. Pastebimesnio opojuojančio manevravimo tada praktiškai neliko: įtartinesni buvo pašalinti (pvz., Antanas Miškinis), kiti pamokyti (E. Mieželaitytis).

Atskirus paveldo klausimus buvo įmanu kelti, tačiau su itin daug ribojimų. Gana ryškiai tokio modelio veikimo pavyzdžiu tapo 1948 m. lietuvių literatūros dekada. Jai rengiantis buvo: a) įtvirtinamas pažangių

45 K. Clark, *The Soviet Novel: History as Ritual*, Indiana University Press, 2000.

rašytojų panteonas; b) pripažįstamas tautos literatūros tęstinumas ir juo dažnai naudojamosi siekiant išlaikyti dėmesį (pvz., K. Donelaitis pateikiama klasiku panašiai kaip didieji rusų rašytojai ar Gruzijos Š. Rustavelis); c) vykdoma sklaida, gana atsargiai mezgant ryšius ir rūpinantis leidyba centre; d) konkuruojama dėl vietos dalyvauti dekadose⁴⁶; e) respublikos ideologai kultūrininkai iškeliami į priekines gretas, t. y. jiems pavedama vykdyti pristatymą ir savotišką filtravimą⁴⁷; f) stalinizmą šlovinantys autoriai aktyviai viešunami; g) eksponuojami lietuvišką etninį charakterį pažangiai iliustruojantys siužetai. Šalia P. Cvirkos, A. Venclovos, K. Korsako asmenybių, kurios išlaikė ir tarpukario inteligentijos bruožų, išskiriami tokie kur kas labiau stalinisto tipą⁴⁸ atitinkantys rašytojai kaip V. Valsiūnienė (įdomu, jog būtent V. Valsiūnienė, rengiantis kolektyvizacijai, sugalvojo A. Sniečkui patikusį žodį – „kolūkietis“⁴⁹), T. Tilvytis. Delegaciją lydintis J. Paleckis pabrėžė, kad Lietuvą labai paveikė A. Ždanovo kalba apie žurnalus „Zvezda“ ir „Leningrad“, leidusi atkreipti dėmesį į panašius reiškinius Lietuvoje. Proteguojama saugi ir patikrinta literatūra. Palyginti su prieš dešimtmetį įvykusia Gruzijos literatūros ir meno dekada, lietuviškas etnis savitumas buvo kur kas mažiau pristatomas nei egzotiškoji kaukazietiška kultūra. Lietuvos dekada buvo labiau ribų tikrinimas, kiek (nerizikuojant

46 Galima pažymėti V. Reimerio aktyvų susirašinėjimą su tuomečiu RS Valdybos sekretoriumi R. Šarmaičiu, pastarąjį įtikinėjant, jog būtinai V. Reimerį įtrauktų į dekados dalyvių sąrašą, suteiktų galimybę būti pastebėtam Maskvoje. Žr. 1948 01 06, 1948 01 16, 1948 1 23 V. Reimerio laišakai R. Šarmaičiui, *LLMA*, f. 34, ap. 1, b. 50, l. 1–2, 4–5, 10–11.

47 Итоги декады литовской литературы, *Правда*, 1948, 11 марта, с. 5.

48 Kadangi kalbama apie stalinistinį tipą stalinizmo eroje, turima omenyje kiek kitokia „stalinisto“ interpretacija nei postalininiu laikotarpiu suvokiamas „stalinisto“ kaip destalinizacijos pokyčio priešininko ar kaip stalinistinės sistemos gynėjo vaizdinys. Kai kurie istorikai pastarąją sąvoką naudoja pabrėždami kontrastą tarp stalinizmo ir vėlesnių epochų. Pvz., A. B. Шубин, *Диссиденты, неформалы и свобода в СССР*, Москва, 2008. Tuo tarpu „stalinistinės“ elgsenos aprašymas per asmenį supančią epochą labiau priklauso stalinistinės kultūros (kaip civilizacijos) ir į ją įsigyvenusių asmenų nagrinėjimo laukui, artimam S. Kotkino interpretacijai.

49 G. Zimasas, *Siluetai*, Vilnius, 1984.

būti apkaltintiems „nacionalizmu“) galima atskleisti nacionalinį savitumą. Neryškus lietuviško autentiškumo pristatymas buvo galimas, tačiau svarbesnė užduotis – socialistinę santvarką ir jos pranašumą išryškinančiais siužetais ir kitomis priemonėmis plėtoti sovietinės respublikos kultūrinį savitumą. Neatsitiktinai vėlesniu stalinizmo laikotarpiu SSRS gana ryškiai įsitvirtino Užkaukazės respublikų sovietinės egzotikos vaizdiny, prisdrintas Kaukazo kalnų, kaukazietiško charakterio ar vietinių kultūrų (pvz., Gruzijos)⁵⁰. Lietuva išskirtinio įvaizdžio dar nebuvo įgijusi.

Po šešerių metų, 1954-aisiais, vykusi lietuvių literatūros ir meno dekada irgi buvo simptomiška, taip pat nepalikta be priežiūros. Ideologinio fronto priekyje, kad neprarastų kontrolės, stovintys A. Sniečkus, V. Niunka, M. Gedvilas rašo įžanginius straipsnius apie lietuvių kultūros padėtį laikraščiuose „Pravda“, „Izvestija“ ir „Literaturnaja gazeta“. Pirmiausia eksponuojami patikimi autoriai. Dėmesys Guzevičiui, taip pat praeityje Kaukaze gyvenusiam Vienuoliui, kuris puikiai atitiko „tautų draugystės“ kriterijų, ne kartą minimas jo romanas „Puodžiūnkiemis“ esą apnuoginęs tautos kentėjimą buržuazijos sąlygomis, taip pat – priešų intencijas vaizduoti Lietuvos nesėkmingą praeitį kaip „aukso amžių“. Tačiau, palyginti su kai kurių respublikų, pvz., Gruzijos literatūra, šis lietuvių rašytojų uždarumas ir schemiškumas krinta į akis net Maskvos recenzentams, kritikuojami ir Jonas Avyžius, ir J. Šimkus, kaip stokojantys meninės išraiškos, siekiantys pernelyg iliustruoti schemą⁵¹. Apskritai lietuvių literatūros lauke stalinistinės epochos pasekmė (*ždanovščina* kaip iliustratyvi išraiška) – rašytojų ir literatūros lauko patekimas į savotišką aklavietę; dėl vietinių kontrolierių reguliavimo ir baimių netgi SSRS kontekste perdėtai tikrinamasi, ar viskas yra korektiška ir atitinka kanonus. Neatsitiktinai R. Šarmaitis 1947 m. gegužės 20 d. siunčia raštą⁵² SSRS RS

50 Neskelbtas autoriaus straipsnis „Soviet „Exotic“ and Soviet „West“: Embodying Ethnic Particularism among Georgian and Lithuanian Writers“.

51 Совершенствовать мастерство прозаиков, *Литературная газета*, № 30(3214), 1954, 11 марта, с. 1.

52 R. Šarmaičio 1947 05 20 d. raštas SSRS RS Valdybos sekretoriui L. Subockiui, *RVLMA*, f. 631, ap. 34, b. 1 59, l. 26.

Valdybos sekretoriui L. Subockiui apie LSSR RS darbą po VKP(b) CK nutarimo apie žurnalus „Leningrad“ ir „Zvezda“, po garsiosios A. Ždanovo kalbos. Pažymėtina ir LSSR RS 1947 m. gruodžio 23–24 d. valdybos plenumo rezoliucija⁵³, kuri buvo siunčiama į SSRS RS, minimi P. Cvirkos, Jono Dovydaičio, A. Gudaičio-Guzevičiaus darbai, taip pat giriami T. Tilvytis, V. Valsiūnienė, A. Churginas, V. Mozūriūnas, L. Gira, iškeliami „laimėjimai atsiradus partiškumui lietuvių literatūroje“.

LSSR RS pirmininkas J. Šimkus, 1949 m. SSRS Rašytojų sąjungos plenumo aptardamas Lietuvos sovietinių rašytojų uždavinius, pasakė⁵⁴, kad bolševikiniais žodžiais reikia sutelkti dirbančiuosius, o rašytojų sutelktumą pavyko pasiekti tik po 1948 m. dekadės. Maskvoje prisimindamas 1947 m. gruodžio mėn. Lietuvos RS plenumo išsakytą „aštrią kritiką mūsų poezijai dėl formalizmo, beidėjiškumo ir dekadentiškumo, smulkmeniškumo“ (Churginas, Mieželaitis vėl minimi dėl pasitaikančio apolitiškumo, estetiškumo, o lietuvių literatūrai priekaištaujama dėl revoliucinės dvasios stokos), J. Šimkus, remdamasis A. Sniečkaus kalba IV partijos plenumo, išskyrė atskirus rašytojus. Buvo pažymėti T. Tilvyčio, J. Baltušio, A. Gudaičio-Guzevičiaus, J. Dovydaičio kūriniai, taip pat paminėti jaunesnieji – Antanas Jonynas, J. Avyžius, Juozas Chlivickas, Mykolas Sluckis, Vladas Grybas. Išskirtinis dėmesys teikiamas revoliucinei poezijai – T. Tilvyčio „Usnynei“ bei A. Venclovos „Šalies jaunystei“, greta minimas ir V. Valsiūnienės rinkinys „Iš širdies“ (nors nurodoma, kad autorei trūksta poetinio talento). Užsimenama ir apie V. Reimerį bei Aleksį Churginą. Akivaizdu, jog viršuje laikytis galėjo tie rašytojai, dėl kurių abejonių neturėjo partiniai vadovai ir kurie ideologiškai demonstravo proaktyvumą (pavojingiau buvo užkliūti dėl ideologinio neatitikimo nei dėl talento stokos). Neatsitiktinai jau minėtame 1947 m. plenumo atliekama savotiška klasifikacija. Šalia girtinų minėtų RS narių išvardijama kur kas daugiau peiktinų kūrėjų grupių.

53 LSSR RS 1947 12 23–24 valdybos plenumo rezoliucija, *LLMA*, f. 34, b. 29, l. 44–49.

54 LSSR RS pirmininko J. Šimkaus kalba 1949 05 13 SSRS RS valdybos plenumo, *RVLMA*, f. 631, ap. 37, b. 13, l. 1–40.

Viena grupė, vadinama „emeritais“, pamiršusiais rašytojų pareigą, „savo atkakliu tylėjimu užėmė pozicijas, griežtai nesuderinamas su tarybinio rašytojo vardu“ (Stasys Anglickis, A. Iešmantas, R. Januškevičienė, Viktoras Jocaitis, Z. Kuzminskis, Adomas Lastas, Jonas Mackevičius-Nord, Juozas Petrulis, D. Sakalauskas, Jurgis Talmantas). Kita grupė esanti pernelyg pasyvi, neproduktyvi (Augustinas Gričius, Vienuolis, Ona Miciūtė, L. Janušytė, Vincas Žilionis, Halina Korsakienė, Stasys Kapnys, A. Miškinis), trečioji – tai labiausiai kritikuotina grupė, jai būdingos apsiraminimo ir demobilizavimosi nuotaikos, neidėjiškumas ir „dekadentinės atraugos“ (E. Mieželaičio, A. Churgino, Algirdo Skinkio, Petro Gaulės, V. Mozūriūno eilėraščiai). Labiau nei prozininkai yra kritikuojami poetai, kurių kūryba, su labai mažomis išimtimis, esą nepažengė į priekį, o atvirksčiai, atsiliko nuo revoliucinių tradicijų. Praėjus kone 40 metų, prieš pat pertvarką, literatūros kritikas Kazys Ambrasas įvardijo pokarį kaip prieštarinę laikotarpį, kada kovojant su apolitiškumu asmenybės kulto sąlygomis buvo pernelyg idealizuojamas veikėjų gyvenimas, vyravo dogmatiškas požiūris⁵⁵, o tokia pozicija veikė ir jaunųjų kūrėjų ar planuojančių dirbti šioje srityje pasaulėžiūrą: „*skaitėme tuos kūrinius, ėmėme juos į galvą, geriau gyvenimo nepažindami, manėme, kad taip ir yra, kaip tuose kūriniuose vaizduojama, tikėjome tais kūrniais*“⁵⁶.

Talentingi, bet linkstantys prisitaikyti rašytojai, pavyzdžiui, J. Baltušis, panašiai kaip ir P. Cvirka, aktyviai rašęs ikikariniais ir karo metais, pokariu labiau užsiėmė visuomenine veikla, daugiau leido ankstesnių kūrinių, nors kompromisų su savo sąžine nevengė (į 1952 m. išleistą J. Baltušio rinktinę pateko tokie apsakymai, kurie vėlesniuose leidimuose, pvz., 1959 m., nebuvo dedami)⁵⁷. „Kalbėti stalinietiškai“ pozicijos prisiėmimas buvo veiksmingiausia strategija norint išlikti viešajame gyvenime, tačiau tokia laikysena (kaukė juk prilimpa!) formavo stalinizmo epochos viešai veikiančios asmenybės tipą, kurį atitiko ir dalis besiformuojančių sovietinių kultūrinin-

55 K. Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius, 1986, p. 99.

56 Ten pat, p. 101.

57 Ten pat, p. 99.

kų. Neatsitiktinai postalininiu laikotarpiu atskirų asmenų (pvz., G. Zimano, J. Žiugždos⁵⁸, iš dalies – J. Baltušio ir kitų stalinietiška kalbėsena ryškiai skyrėsi nuo lankstesnio, manevruojančio šiek tiek jaunesnių kultūrininkų (E. Mieželaitis, A. Churginas, J. Avyžius) kalbėjimo. Tokios asmenybės elgsena grindžiama greitu suvokimu, kas yra „teisinga“ retorika, ir nusiteikimu besti pirštą į prasikaltusius, nesusipratusius ar „priešus“. Stalinizmo metais intelektualams buvo privalu būti stalinistais – ne vien demonstruoti lojalumą tarybinei valdžiai, o ir proaktyviai užimti „teisingą poziciją“, stebėti vienam kitą. Gana aktualūs yra tyrėjo Olego Kharkhordino pamąstymai dėl bolševikiniam laikotarpiui būdingo specifinio individualizacijos proceso, nieko bendra neturinčio su Vakarų individualizmu, tačiau primenančio iki-revoliucinėje tradicijoje buvusias religines praktikas. Jam būdingas viešas „nuodėmių išpažinimas“, vyraujantis kaltinamasis stilius, o kartu atgailavimas dėl patiriamo viešo gėdijimo. Jeigu atgaila pakankama, leidžiama pasitaisyti. Iš pradžių tai buvo daugiau bolševikų partijoje (pvz., trečiajame dešimtmetyje) taikoma praktika, tačiau O. Kharkhordinas teigia, kad stalinizmo metais tokia elgsena tapo visuotinė, todėl tikslinga kalbėti ne apie depersonalizaciją ir atomizuotą visuomenę, o apie į visuomenę įsitraukusį asmenį, demonstruojantį individualų aktyvizmą. Mokslininkas mano, jog itin daug dėmesio buvo skiriama „individo tobulinimui“, kurį užtikrino kolektyvinė priežiūra. Ši pirmiausia vyko ne tiek per dedikuotų struktūrų veiklą, kiek per supančių (A. Makarenkos idėjų pritaikymas) lygiaverčių kolegų, bendramokslų vieni kitų priežiūrą, kartu įsisaumoninus savo atsakomybę už kolektyvo reputacijos nepriekaištingumą. Tęsiant O. Kharkhordino mintis, galima teigti, kad stalinistinė elgsena – tai pirmiausia demonstruojamas individualus aktyvizmas, išreiškiantis ne vidines kūrėjo intencijas ir ieškojimus, o deklaravimą, esą kūrėjas gerai supranta ar nuo šiol pradeda suprasti

58 G. Zimanas savo atsiminimuose išskiria svarbų J. Žiugždos vaidmenį demaskuojant mėginimus idealizuoti feodalinę santvarką. Zimanas, išskeldamas Žiugždos atliktą inteligentijos ir jaunimo auklėjimąjį darbą pokario metais, pabrėžia jo persikvalifikavimo iš kalbininko į istoriką reikalingumą. Žr. G. Zimanas, *Siluetai*, Vilnius, 1984, p. 227–228.

(taisydamasis) partinius reikalavimus ir nurodo kitiems jų ribotumą, jei šie ne taip gerai supranta, klaidžioja, nedeklaruoja savo proaktyvumo. Tokių proaktyvumo pavyzdžių buvo nemažai. Vietos lygiu kovingas pozicijas rodė ideologinį uolumą demonstravę pavieniai kritikai. Minėtinas atvejis, kai buvo bandoma išaiškinti socialistinio realizmo sąvoką. Ši sąvoka ir tada neatrodė aiškiai apibrėžta, todėl tapo lauku, kuriame pateikiant atskiras interpretacijas buvo galima pretenduoti į geresnės tiesos monopolį, o kartu ir didesnę pripažinimą valdžioje esančių ideologų akyse. Kartu buvo pateikiami (žvelgiant ironiškai) vienas kitą paneigiantys ar koreguojantys aiškinimai, kas yra „tikrasis“ socialistinis realizmas. Šiuo atveju išskirčiau leidinyje „Literatūra ir menas“ išspausdintus tekstus, iš kurių pirmajame S. Legis bandė išaiškinti, kas yra socialistinis realizmas, tačiau praėjus daugiau nei pusei metų kitas ne mažiau ideologiškai nusiteikęs veikėjas St. Simaitis pabandė įvardyti esmines klaidas, padarytas minėtame S. Legio straipsnyje⁵⁹. Anot St. Simaičio, galima pritarti, jog socialistinis realizmas reikalauja iš menininko tikroviškai ir istoriškai konkrečiai vaizduoti gyvenimą, parodant jo revoliucinį vystymąsi, tačiau didelis trūkumas esąs tai, jog „*autorius apsiribojo vien teoriniais teiginiais, nesusiejęs jos su mūsų literatūrine praktika <...>... ar galima pasitenkinti tuo, kad socialistinis realizmas yra tik kūrybinis metodas, tik kūrybinis būdas, tik išaugęs iš marksistinės-lenininės ideologijos? Negalima, nes toks aiškinimas tempia į formalų socialistinio realizmo supratimą. Ir jeigu kai kuriems mūsų rašytojams, pavyzdžiui, S. Kapniui, V. Sirijos Girai, J. Dovydaičiui, A. Churginui, V. Valsiūnienei, V. Reimeriui ir kitiems prikišamas paviršutiniškas ar formalus eilės temų apdorojimas, tai čia kaltas ne tik nepakankamas socialistinio realizmo metodo įsisavinimas, bet svarbiausia tai, kad į socialistinį realizmą pažiūrima dažnai kaip į kūrybinį metodą, kūrybinį būdą. Aišku, socialistinio realizmo metodas kaip pažinimo ir vaizdavimo būdas sudaro tarybinio meno struktūrinį nugurkaulį, lygiai kaip marksistinis-dialektinis metodas sudaro marksizmo-leninizmo nugurkaulį, bet jeigu į socialistinį rea-*

59 St. Simaitis, Diskusija dėl S. Legio straipsnio „Apie socialistinį realizmą“, *Literatūra ir menas*, 1949, saus. 16, p. 2.

lizmą bus žiūrima kaip į patį marksizmą-leninizmą, tik perkeltą į meno sritį, jeigu socialistinis realizmas bus suprantamas kaip ta pati marksistinė-leninistinė pasaulėžiūra, tada rašytojui bus svarbu tiek pats metodas, tiek nuoseklus politinis-ideologinis požiūris į tikrovę, neliks jokio plyšio ar skirtumo tarp marksistinio-lenininio dialektinio metodo ir marksistinės-leninistinės ideologijos, bolševikų partijos politikos“. Tekstai taip pat atskleidžia savotišką stalinistinę laisvės sampratą – susitapatinti su kova dėl masių išlaisvinimo ir dėti visas savo kūrybines pastangas šiam tikslui. Taisyti kolegą, kuris socialistinį realizmą mato išaugusį iš marksizmo-leninizmo, ir teigti, jog tai turi būti tapatūs dalykai. Anot St. Simaičio, „Drg. Legis, atrodo, formaliai išaiškino Lenino nurodymą, jog literatūroje „būtinai reikia užtikrinti daugiau erdvės asmeninei iniciatyvai, individualiems polinkiams, erdvės minčiam ir fantazijai, formai ir turiniui“. Savo straipsnyje „Partinė organizacija ir partinė literatūra“ Leninas, formuluodamas literatūros partiškumo principą, aiškiai nustatė pagrindines socialistinės estetikos normas: partiškumą, liaudiškumą, revoliucingumą. „Iš čia išplaukia lenininis literatūros partiškumo principas – svarbiausias V. I. Lenino indėlis į mokslą apie literatūrą (Ždanovas). Ir jeigu Leninas kalbėjo apie minties fantazijos, formos ir turinio laisvę, tai ne tam, kad kas nors galėtų vien formaliai ar tiesiog individualistiškai aiškinti tarybinės estetikos normas arba jas paneigti, bet tam, kad rašytojas, kovodamas dėl masių išvadavimo, taptų pats laisvas ir įvairia forma marksistiškai vaizduotų įvairias gyvenimo puses. Dėl šio Lenino nurodymo įvykdymo turi kovoti ir mūsų menininkai bei kritikai.“

Disciplinuotoje stalinistinėje struktūroje bandymai apibrėžti „socialistinį realizmą“ liudija įprastą pozityvistinę laisvės sampratą⁶⁰, tačiau ir neapibrėžtumą, kiek tiksliai ta samprata turi būti suprantama. Viename interviu istorikas A. Weineris yra pasakęs, kad sovietinėje sistemoje garantuotai įtvirtintos tiesos nebūtina ieškoti, kur kas svarbiau, jog lyderis (Stalinas) turėjo galimybę kvestionuoti ir interpretuoti praktiškai bet kurį principą. Struktūros, saugančios esamą standartą (partinė kontrolė, NKVD ir pan.), palyginti su stalinistinės sistemos lyderio galia pastumti šį

60 I. Berlin, *Vienovė ir įvairovė. Žvilgsniai į idėjų istoriją*, Vilnius, 1995, p. 330–331.

standartą nauja kryptimi, vis dėlto buvo ribotos. Tačiau iki tol, kol neatsiduriama prieš lyderio kritiškai priimtina modelį, kiekvienas veikėjas gali siūlyti interpretacinį modelį. Taip dar aktyviau įkūnijamas stalinistinės elgsenos idealas, karščiau proteguojamas skelbiamas principas. Jeigu siūlymas yra vienpusis, suvaržoma asmeninio veikimo erdvė marksizmo-leninizmo principų labui. Priešingai argumentuoti buvo rizikinga. Taigi, nors standartas ir ne visai aiškus, principas „kaip prisitaikyti“ buvo gana aiškus. Jis kaip savitiksliis negalėjo atviriau remti interpretacinės laisvės kaip vertybės. Tad lyg ir nesant aiškiau apibrėžto standarto asmuo tarsi turi galimybę formuoti jį, tačiau tai įmanoma paklūstant dar didesnei drausmei ir kontrolei.

Tik vienetai būdavo atleidžiami nuo tokio proaktyvumo demonstravimo pareigos. Tokioje situacijoje daugelis intelektualų iš tiesų neretai patirdavo asmeninių vertybių ir viešo elgsenio konfliktą, tačiau atiduota pirmenybė viešam elgesiui, nesvarbu, ar tuo pat metu buvo jaučiama kaltė, ar ne, – tai reiškė stalinisto vaidmens prisiėmimą. Šis vaidmens prisiėmimas ir net ryškinimas savo intencija ir kryptimi artimas aukščiausių partinių vadovų bandymui susikurti „personalizuotą legendą“⁶¹, tik įtaka ir galimybės buvo mažesnės. Kai kurie rašytojai ir kiti kultūros veikėjai, tribūninę retoriką pradėję demonstruoti 5-ajame dešimtmetyje, taip elgėsi ir vėliau. Daugelis kūrėjų prisimena nuolatinę griežtą kritiką, patiriamą iš G. Zimano, egzistavusią iki pat brežnevmečio pabaigos. J. Baltušio kūrybą nagrinėjęs K. Ambrasas prisiminė šio rašytojo kalbą II LSSR RS suvažiavime Vilniuje 1954 m. rugpjūčio pabaigoje, kada „iš lėto, bet geliančiai jis kritikavo kai kuriuos savo kolegas už aplaidumą darbe, veidmainingą elgesį bei kalbas“⁶². Iš tikro, nebūdavo pasirinkimo: tampa stalinistu arba atsitrauki – atsisakai ambicijų būti rašytoju. Tačiau atsitraukimas irgi nebuvo vienareikšmis, jį galima buvo interpretuoti kaip išdavystę. Pats G. Zimanas prisiminė nepagrįsto užsipuolimo situaciją leidybos srityje, kai nebuvo aiškinamasi, ar tai

61 E. Зубкова, *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*, Москва, 2008, с. 281.

62 K. Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius, 1986, p. 10–11.

jis buvęs atsakingas, neleista susipažinti su argumentais, tačiau kaltinimai užgriuvo nedelsiant, jie buvo vieši ir tiesmuki: „*Staiga buvau išskviestas į posėdį, kur dėl tos knygos man buvo pareikšta sunkių politinių kaltinimų, nors mano adresu jie atrodė mažų mažiausiai keisti. Prieš posėdį nebuvau įspėtas, negavau susipažinti su medžiaga ir negalėjau nieko pasakyti, neatsimaniau tos knygos iš viso. Be to, man atrodė, kad visa, apie ką daug buvo kalbama, nebuvo verta dėmesio. Negalėjau pagrįsti savo nuomonės, nes, kaip minėjau, buvau labai mažai susipažinęs su tuo, kas svarstoma. Prislėgtas klausiau sunkių priekaištų, kurių man negailėjo kai kurie tikrintojai.*“⁶³

Galima teigti, kad penktojo dešimtmečio kultūros lauke būdavo patiriama itin daug frustracijų, dėl to atsisakoma kūrybinių ieškojimų, kultūrinės produkcijos pamatas buvo labiau schemiškumas nei talento raiška. Ždanovščinos metais po rašytojų kritikos pradėta kontroliuoti kitas sritis: 1948 m. buvo labai sugriežtinta teatrų repertuarų cenzūra, vyko organizuotas Lietuvos mokslininkų puolimas (pagrindinis vykdytojas – J. Žiugžda)⁶⁴, buvo kontroliuojamos ir kitos sritys.

Nors stalinisto tipas tarp inteligentų darėsi pastebimesnis, tačiau ir tokiems asmenims neskubėta suteikti nepajudinamo autoriteto bruožų, mat keičiantis situacijai gyvi „autoritetingi autoriai“ gali tapti nepatogūs. Autoritetą patogiausiu kurti mirusiems autoriams. Kai kuriuose viešuose renginiuose (1948 ar 1954 m. lietuvių dekadose ir kt.) matome beatodairišką P. Cvirkos, S. Nėries ar L. Giros kėlimą ant pjedestalo. Gyvųjų autorių atžvilgiu pažymėtinas didesnis „patikimumo“ kreditas, suteikiamas „tinkamą kryptį demonstruojantiems ir tinkamą biografiją turintiems“ autoriams. Abi savybės būtinos. Negana to, netgi eidamas aukštas pareigas ir turėdamas tinkamą biografiją P. Cvirka irgi neišvengė įtampos. Akivaizdi vienintelė pataikymo į toną versija, todėl sukritikavęs kai kuriuos talentingus autorius, nurodęs poreikį jiems dvasiškai atkusti, net ir partijai artimas P. Cvirka neskubėjo rašyti. G. Zimanas primena, kad į kaltinimus neproduk-

63 G. Zimanas, *Siluetai*, Vilnius, 1984, p. 76.

64 L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995, p. 167.

tyvumu Cvirka atšovęs, jog būtina rašyti tinkamai: „Cvirka tiesiog suliepsnojo. Jis kalbėjo, kad parašyti būtų nesunku, bet reikia parašyti taip, kad veikale būtų meninė tiesa, kad „parašyti ne štuka“, bet „aukščiausias rašytojo sąžinės įpareigojimas“ yra likti ištikimam tiesai. To įpareigojimo jisai niekuomet neatsisakydavęs ir neatsisakysiąs.“⁶⁵

Pokario aplinkoje rašytojai turėjo ne vien vizualizuoti „revoliucinius pokyčius“, bet ir rašyti tam tikru stiliumi, savo elgseną pritaikyti prie stalinistinės kultūros. Lūkesčiai buvo didesni nei rašytojų įsivaizduojami. 1946–1947 m. Lietuvoje prasidėjusi *ždanovščina* parodė, jog rašytojai bus aktyviai stebimi, o reikalavimų neatitikimai gali sulaukti sankcijų. Šis modelis nebuvo iki galo apnuogintas. Revoliucinio patoso fonas sukurdavo įvairių iliuzijų kultūrininkams, ypač jaunesniesiems. Dalis jų jautė dėkingumą už įgytą išsilavinimą, galimybę daugiau judėti. Valdžia kol kas iš jų mažiau tikėjosi, nei iš pripažintų rašytojų, todėl jie nepatyrė didesnio spaudimo. Aiškiais stalinistais galima laikyti rašytojų aplinkoje kurį laiką veikusius K. Preikšą, J. Žiugždą⁶⁶, R. Šarmaitį, taip pat A. Guzevičių, T. Tilvytį, G. Zimaną, iš dalies J. Baltušį ir keletą kitų, kurių elgesys ilgainiui keitėsi, tačiau anksčiau jų peržengta riba net ir vėliau bendrame kultūrininkų lauke paliko žinojimą ar nuojautą apie buvusius ar vis dar esamus kontrolierius. Jų idėjos buvo apibrėžiamos kaip kūrybinis standartas. Stalinine premija „atžymėtoji“ T. Tilvyčio poema „Usnynė“ tapo lietuviškojo stalinizmo idėjiniu pavyzdžiu, keleto tuomečių kritikų ir liaupsintojų pripažintu pirmuoju svarbiu stambiu darbu, vaizdžiai atskleidusiu lietuvių liaudies kovą dėl savo išsilaisvinimo, tačiau dar svarbiau – parodžiusiu jos didingą kolūkinės santvarkos pergalę. Buvęs buržuazinio kaimo skurdžius

65 G. Zimanas, *Siluetai*, p. 197–198.

66 Būdamas Švietimo ministru 1946 m. liepos 2 d. jis pasirašė įsakymą, įpareigojusį ministerijos valdybas bei apskričių švietimo skyrius „atidžiai kontroliuoti visus mokytojus ir žiūrėti, kad „žalingų“ nuotaikų asmenys, „netinkami mūsų augančios kartos mokymui bei auklėjimui, neturėtų sau vietos Lietuvos TSR mokyklose“, Žr. L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, p. 167.

senis Usninis ir kiti valstiečiai tampa komunistinės ateities kūrėjais, atskleidžiamas jų sąmonėjimas⁶⁷.

Tuo tarpu stalinizmo represijas patyrusių kultūros veikėjų skriaudos buvo iš dalies pripažintos (gulaguose arba kalėjime buvo atsidūrę Kazys Inčiūra, Kazys Boruta, A. Miškinis, Petras Juodelis, Valys Drazdauskas, Eduardas Viskanta ir dar keletas kitų⁶⁸) tik destalinizacijos laikotarpiu. Kas be ko, veikė ir amortizaciniai mechanizmai, kai kuriems kritikuojamiems pavyko išsilaikyti viršuje (pvz., E. Mieželaičio išsilaikymas ir vėlesnis iškilimas). Stalinizmo metais daugelis autorių balansavo tarp savo kūrybinių intencijų ir jiems keliamų reikalavimų, tačiau nepajėgė ištrukti iš stalinistinės aplinkos ir išvengti bent parodomųjų žingsnių, „gindami socialistinius laimėjimus“, reguliariai nurodydami kitų ar prisiimdami savo klaidas.

IŠVADOS

Aptariant rašytojų veiklą pokariu atskleidžiama, kad labai stiprus smūgis lietuvių inteligentijai buvo suduotas stalinizmo laikotarpiu. Jis lėmė literatūros proceso sąstingį pokariu bei kūrėjų baimę patirti represijas ir kitas sankcijas. Rašytojų kūrybinė veikla ir individualios trajektorijos pokariu iki pat prasidedant chruščioviniam atšilimui buvo smarkiai apibrėžtos stalinistinės epochos.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokariu rašytojai partinei valdžiai buvo itin svarbūs dėl kelių dalykų. Pirma, jie turėjo prisidėti prie naujos (sovietinės) tvarkos legitimavimo. Antra, kaip ir kitose respublikose, rašytojams teko vaizduoti pergalingą kovą su nacizmu ir parodyti žiaurumų mastą. Trečia, rašytojai turėjo aprašyti numatomą pažangą, kuri esanti neišvengiama, Lietuvai tapus sovietinės sistemos dalimi. Sistema, siekdama būti patraukli, siūlė rašytojams įsitraukti į didžiąją pertvarką, kuri turėjo derinti socialistinius siekius su dėmesiu tautiniam klausimui „tautų draugystės“

67 R. Mikšytė, „Usnynės“ poetinio meistriškumo klausimai, *Literatūra ir menas*, 1951, bal. 8, Nr. 15(223).

68 L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, p. 167.

valstybėje ir kūrė regimybę, kad jie taps šių pokyčių savotišku avangardu. Tokia atmosfera neišsisklaidė iki 1946 m. prasidėjusios A. Ždanovo kampanijos, kurios metu įvyko savotiška „tiesos akimirka“ – gali tik bandyti pritapti prie partinių užsakymų, prie iš viršaus „kuriamos revoliucijos“, tačiau pataikymas į kūrybinius rėmus ir atradimas, „kaip tą naująjį Lietuvos gyvenimą atvaizduoti“ negali būti savarankiškas, nuolatinės konsultacijos su partiniais vadovais turi būti privalomos, turi būti demonstruojamas proaktyvus santykis su stalinistine sistema.

Ankstyvuojų sovietiniu laikotarpiu nuo 1944 m. iki 1956 m. garsiosios Nikitos Chruščiovo kalbos, pasmerkusios Stalino kultą, rašytojų aplinkoje buvo sukurtos visos pagrindinės institucinės priemonės rašytojo paskirčiai nustatyti, jo aukštam statusui užtikrinti ir kartu riboms, reikalingoms komunistinei indoktrinacijai vykdyti, nužymėti. Šią „naujosios tvarkos“ legitimacijos politiką daugiausia įkūnijo iš pagrindžio išėjusi, karo ir pokario metais iškilusi karta, kurios laikysena sovietiniame literatūriniame lauke gali būti apibrėžiama kaip privaloma „revoliucingų pokyčių iliustratorių“ pozicija.

Su LKP(b) CK sekretoriaus K. Preikšo kalba 1946–1947 m. Lietuvoje prasidėjusi *ždanovščina* parodė, jog rašytojai bus itin aktyviai stebimi, o neatitikimai partijos politikai gali sulaukti sankcijų. Stalinizmo metais intelektualams buvo privalu tapti stalinistais – ne vien demonstruoti lojalumą sovietinei valdžiai, bet ir proaktyviai užimti „teisingą poziciją“, stebėti vienam kitą. Siekti stalinistinės elgsenos idealo reikalavo valdžia, tačiau ir patys rašytojai turėjo įsitraukti į savotišką tokios kultūros produkavimą. Dalis rašytojų sunkiai prisitaikė prie šio modelio. Kai kurie, pavyzdžiui, Antanas Miškinis, kalėjo lageriuose, kai kurie buvo visiškai ignoruojami, nepajėgė prisitaikyti prie stalinistinės sistemos. Tačiau kai kam iš jų, ypač naujai iškilusiems rašytojams, poetams (dėl išlikimo, naujų galimybių, karjerizmo) tokia elgsena tapo priimtina ir gana nesunkiai perimama.

Rašytojas buvo įspraustas į grynai funkcinę veiklą, tarnaujančią sovietinės sistemos tikslams, tačiau šie ribojimai slopino patį literatūros procesą, silpnino rašytojų įsitraukimą į kūrybą, talentas nebuvo svarbiausias kūrybi-

nės sėkmės kriterijus. Pažymėtina, kad lietuvių literatūros lauke pagrindinė stalinistinės epochos pasekmė (*ždanovščina* kaip iliustratyvi išraiška) – rašytojų ir literatūros lauko patekimas į savotišką aklavietę, vietinių kontrolierių reguliavimo ir baimių atmosferoje užtikrinant netgi SSRS lygiu didesnį pasitikrinimą, ar viskas yra korektiška ir ar atitinka kanonus.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

AMBRASAS, Kazys. Skaitau Baltuši, Vilnius, 1986, p. 99.

BAILEY, Frederic George. *Stratagems and Spoils: A Social Anthropology of Politics*. New York, 1969. 240 p.

BERLIN, Isiah. *Vienovė ir įvairovė. Žvilgsniai į idėjų istoriją*. Vilnius, 1995, p. 330–331.

CLARK, Katerina. *The Soviet Novel: History as Ritual*, Indiana University Press, 2000. 320 p.

GETTY, John Arch, *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933–1938*. Cambridge, 1985. 277 p.

KORSAKAS, Kostas, *Lietuviškos knygos 400 metų kelias*. Vilnius, 1948. 32 p.

KOTKIN, Stephen. *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. University of California Press, 1997. 639 p.

MARTINKUS, Vytautas. Rašytojas ir Lietuva. *Literatūra ir menas*, 1990, gruodžio 22, p. 3.

MIKŠYTĖ, Regina. „Usnynės“ poetinio meistriškumo klausimai. *Literatūra ir menas*, 1951 m. balandžio 8, Nr. 15(223), p. 2–3.

MILLER, J. Frank. *Folklore for Stalin: Russian Folklore and Pseudofolklore of the Stalin Era*. New York, 1991. 192 p.

№ 38. Воспоминания К. Л. Зелинского «Вечер у Горького» (26 октября, 1932-го года), In *Между молотом и наковальней. Союз советских писателей СССР. Документы и комментарии*. Москва, 2011, т. 1. 63 с.

ROEDER, Philip. Soviet Federalism and Ethnic Mobilization. *World Politics*, 1991. Vol. 23, 2, p. 196–233.

SIMAITIS, Stasys. Diskusija dėl S. Legio straipsnio „Apie socialistinį realizmą“, *Literatūra ir menas*, 1949 m. sausio 16, p. 2.

SNYDER, Timothy. *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*. Vilnius, 2011. 560 p.

TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius, 2010. 224 p.

TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas, 1995, p. 167.

ZIMANAS, Genrikas. *Siluetai*. Vilnius, 1984. 734 p.

ZUBOK, Vladislav. *Zhivago's Children: The Last Russian Intelligentsia*, Harvard, 2009. 433 p.

Былины М. С. Крюковой, Москва, 1939, p. 752.

ЗУБКОВА, Елена. *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*. Москва, 2008, с. 281.

Итоги декады литовской литературы. *Правда*, 1948, 11 Марта, с. 5.

На Зимнем берегу, у моря Белого. Архангельск, 1950.

НЕВЕЖИН, Владимир Александрович. *Застолья Иосифа Сталина. Книга первая. Большие кремлевские приемы 1930-х – 1940-х гг.* Москва, 2011, 560 с.

Новины Марфы Семеновны Крюковой. Москва, 1939, 102 с.

О богатырях старопрежних и нынешних. Архангельск, 1946, 155 с.

Сказки. Архангельск, 1940.

ШУБИН, Александр Владленович. *Диссиденты, неформалы и свобода в СССР*, Москва, 2008. 382 с.

**THE ZHDANOV DOCTRINE IN LITHUANIA:
LITHUANIAN WRITERS BETWEEN “REVOLUTIONARY CHANGES”
AND THE “BLOSSOMING OF NATIONS”**

Discussing the post-war activities of the writers it was revealed how the Stalinist period defined and drew the trajectories of the writers. At the end of the Second World War and in the post-war years writers were very important for the party leadership due to several things. Firstly, they had to support the legitimation of the new (Soviet) system. Secondly, as in other Soviet republics writers had to depict the victorious fight against Nazism and the scope of the atrocities performed by them. Thirdly, the writers had to show the future progress that was allegedly inevitable after Lithuania became part of the Soviet system. The system attempted to be attractive suggesting that the writers should join in the great restructuring that was to harmonise socialist goals with attention to the national issue in the state of “the friendship of nations” and created a semblance that they would become some sort of avant-garde of those changes.

The main thesis of this article consists of two parts: 1) despite the system’s attempts to be attractive in 1946–1948 the “moment of truth” appeared during the campaign of the Zhdanov Doctrine: one can only try to adapt oneself to party orders, to the “revolution being created from the above”; however, how to fit the frame set for creative activities and the discovery how “to depict this new life in Lithuania” cannot be independent and that consultations with the party leaders are mandatory; 2) the relationship between cultural workers and the government meant not only full subordination of the former to the party (ensuring the motivation for the privileged writers’ status) the acquired feeling of insecurity, but also the creators’ engagement in the active demonstration of support for the party goals, discovering other authors’ mistakes, the escalation of the enemy’s

image, i.e. the necessity to adopt the Stalinist way of expressing oneself that was becoming acceptable to some of the writers.

During the early Soviet period from 1944 to the famous 1956 Khrushchev speech that denounced the Stalin cult all main institutional means were in place in the writers' establishment aimed to determine what purpose the writers had to serve in society and to mark the boundaries necessary to implement the communist indoctrination. This legitimization policy of the "new order" was mostly embodied by the generation that left the underground and became prominent in the war and post-war time whose attitudes in the Soviet literary sphere can be defined as the position of obligatory "illustrators of the revolutionary changes".

The Zhdanov Doctrine that started in 1946–1947 with the speech of the Central Committee Secretary of the LCP(B), Kazys Preikšas, showed that writers would be watched carefully while on those who did not conform sanctions could be imposed. During Stalin years intellectuals had to be Stalinist, not only to demonstrate loyalty to the Soviet power but also take the proactive "right position", watch one another. The authorities required ideal Stalinist behaviour; however, writers themselves had to be involved into promoting such culture. Although some writers found it difficult to adapt to this model, some of them especially those who became known recently (due to careerism, new possibilities, personal survival) found it rather easy to understand and accept this behaviour.

It is notable that the main result of the Stalinist period in the Lithuanian literary life (with the Zhdanov Doctrine as an illustrative expression) was kind of a deadlock where the writers' and literature due to the regulations imposed by local controllers and the atmosphere of fear had to ensure excessive self-control even on the level of the Soviet Union whether all was correct and complied with the canons.